

Strategiskt underlag Biskopstuna

Rapport 2019

Anders Wikström, Birgit Lindholm & Lára Heimisdóttir

Strategiskt underlag Biskopstuna

Rapport 2019

Anders Wikström, Birgit Lindholm & Lára Heimisdóttir

KULTURMILJÖ | MUSEUM | DESTINATION | BESÖKSNÄRING

Strategiskt underlag Biskopstuna

Framställt av: Time & Place AB

Uppdragsansvarig: Anders Wikström

Medverkande: Anders Wikström (kulturmiljö & museum), Anna Lakmaker (besöksnäring), Birgit Lindholm och Lára Heimisdóttir (Österåkers kommun)

Beställning: Österåkers kommun, Birgit Lindholm

Framtagen: 2019

Foto framsida: Anders Wikström

Innehåll

Strategiskt underlag Biskopstuna	7
Uppdraget	7
Nuläge – var är vi idag?	8
Biskopstuna historik – som byggnad och antikvariskt objekt	8
Borgens historia	8
Borgen som antikvariskt objekt	10
Borgen som besöksanledning	11
Omvärldsanalys – Sverige och världen	11
Hantering av ruiner	12
Trender inom besöksnäringen	14
Intressenter	17
Idéseminarium och intervjuer	18
Vision – vart vill vi nå?	20
Scenariobeskrivning	20
1 Restriktivt bevarande	22
2 Måttfull anpassning	24
3 Upplevelseorienterat återskapande	28
4 Adaptiv återanvändning	32
Sammanfattning	36
Rekommendation	37
Källor	39

Figur 1. Inre del av Biskopstuna med 1970-talstaket och murar i förstugan. Foto: Anders Wikström

Figur 2. Det nyuppförda taket, från 1969. Foto: Alf Nordström, Stockholms läns museum CC BY-ND-NC

Strategiskt underlag – BISKOPSTUNA

Uppdraget

I Åkersberga finns ruinen efter en av ärkebiskopens medeltida borgar (figur 1) och som ligger på en fastighet som ägs och förvaltas av Österåkers kommun. En besiktning av det på 1970-talet uppförda skyddstaket (figur 2) har visat att taket har brister i konstruktion och säkerhet och som måste åtgärdas. Kommunen vill samtidigt utreda frågan om hur platsen kan bli ett attraktivt besöksmål.

Österåkers kommun vill därför utveckla borgruinen och har under senare år bland annat arrangerat idémöten där olika intressenter har bjudits in för att ge sina perspektiv på hur borgruinen kan tas om hand och brukas.

För att tillmötesgå uppdragsgivarens önskemål har uppdragets fokus varit visionsarbete på en strategisk nivå, där särskilt besöksnäringen beaktas. Målsättningen är att hitta en framkomlig väg för långsiktigt hållbart brukande av ruinen. Det strategiska underlaget är främst ett beslutsunderlag där konsekvenser och samhällseffekter av olika vägval utreds så att tydliga scenarier kan utkristalliseras.

Uppdraget har genomförts av Time & Place AB i nära samarbete med representanter från Österåkers kommun. Uppdragets delmoment är nulägesbeskrivning, scenariobeskrivning samt rådgivning och rekommendation.

Syftet med nulägesbeskrivningen är att svara på frågan var vi befinner oss idag genom att beskriva nuvarande situation och identifiera förutsättningar och behov. I delmomentet ingick intervjuer med närmaste intressenter, en omvärldsanalys med fokus på hur man i andra delar av Sverige och världen har arbetat med liknande ruinobjekt samt trender inom besöksnäringen. Omvärldsanalysens syfte är att ge inspiration till *hur* Biskopstuna kan utvecklas och ringa in olika intressenters perspektiv och värderingar om ruinens brukande.

Syftet med scenariobeskrivningen är att ge underlag för att kunna svara på frågan vart vi vill nå. I den redovisas och beskrivs 4 olika scenarier med skilda förutsättningar, konsekvenser och effekter. Varje scenario beskrivs kortfattat i text och med en karaktäristik i tabellform för att lättare kunna särskilja scenariernas olika förutsättningar och effekter. Beskrivningen och karaktäristiken innebär således en konsekvensanalys för varje scenario.

Det avslutande delmomentet är en jämförande diskussion och sammanfattning av de olika scenarierna samt rekommendationer för fortsatt arbetet.

Nuläge – var är vi idag?

Biskopstuna historik – som byggnad och antikvariskt objekt

Borgens historia¹

Biskopstuna är en medeltida borgruin i Österskär. Det första stenhuset på platsen kan ha uppförts redan under 1200-talets slut av ärkebiskopen i Uppsala, som ägde det närbelägna Tuna gård. Tuna gård är känt från år 1298 som en av fyra ärkebiskopsgårdar där Upplands biskopstionde skulle uppsamlas.

Själva borgens äldsta del är ett kvadratisk kärntorn/tornhus byggt av tegel och gråsten, troligast uppfört under 1300-talets första del (figur 3). I ärkebiskopslängden uppges att biskopar både under 1300- och 1400-talet uppfört stenhus på platsen (till exempel ärkebiskoparna Olof Björnsson resp Jöns Gereksson). Borgen byggdes senare om med två tunnvalvda rum mot norr. Det var först från mitten av 1400-talet som borgen fick sina försvarsegenskaper med bland annat en vallgrav och en avlång förstuga förmodligen i två våningar framför sydvästra fasaden. Möjligen har denna förstuga föregåtts av trågallerier.

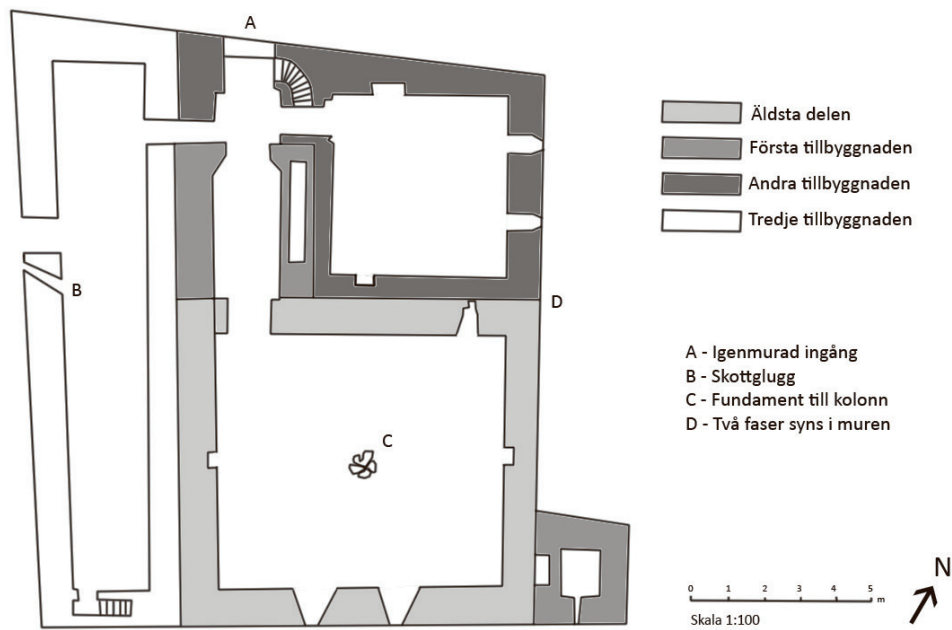
Biskopstuna ligger vid mynningen till Långhundraleden, som under tidigare perioder var en viktig sjöled upp mot Uppsala (figur 4). Detta är en av de främsta orsakerna till att borgen byggdes just här. Även de två andra biskopsborgarna i Uppland ligger på liknande strategiska platser. Biskops-Arnö (som dock knappast var en befästning) ligger på en ö längs farleden från dagens Bålsta upp till Uppsala. Biskopsborgen vid Almarestäket (även kallad S:t Eriks slott) är också en ö som sätter lås på inloppet till farleden förbi Sigtuna och vidare till Uppsala. Borgen vid Almarestäket var redan från början befäst och byggdes sannolikt redan under 1100-talet som försvar av Sigtuna och Uppsala.

Alla tre borgar ligger längs de viktigaste sjölederna till ärkebiskopens säte i Uppsala. Här låg stora ärkebiskopsgården som först under 1400-talet blev en stor borganläggning, ungefär vid dagens Universitetshuset. Ärkebiskopsborgen i Uppsala revs under 1500-talet och byggnadsmaterialet återanvändes till det då nyligen påbörjade slottet i Uppsala. Både Almarestäket och Biskops-Arnö är öar, men Biskopsborgen i Tuna låg snarare på ett näs öster om inloppet. Den egentliga orsaken till att Biskopstuna placerades vid Österskär och inte på en ö längs farleden, liksom de två andra borgarna, är nog egentligen inte militär strategi utan snarare ett sätt att trygga biskopstiondet. Tiondet skulle föras till ärkebiskopens huvudgårdar och en av de gårdar som nämns i medeltida källor är Tunagården, som ligger nära borgen. En annan av ärkebiskopens gårdar var Munsö, där en av Sveriges få rundkyrkor ligger. Vissa forskare menar att kyrkan har varit befäst, men det är ingen borg. Ärkebiskopsborgarnas funktion och tillkomst har således snarare varit som förvaring och skydd av tiondet och inte primärt en försvarsborg med militära syften. Undantaget är borgen vid Almarestäket som under hela medeltiden ingick en dragkamp mellan kungen och kyrkan.

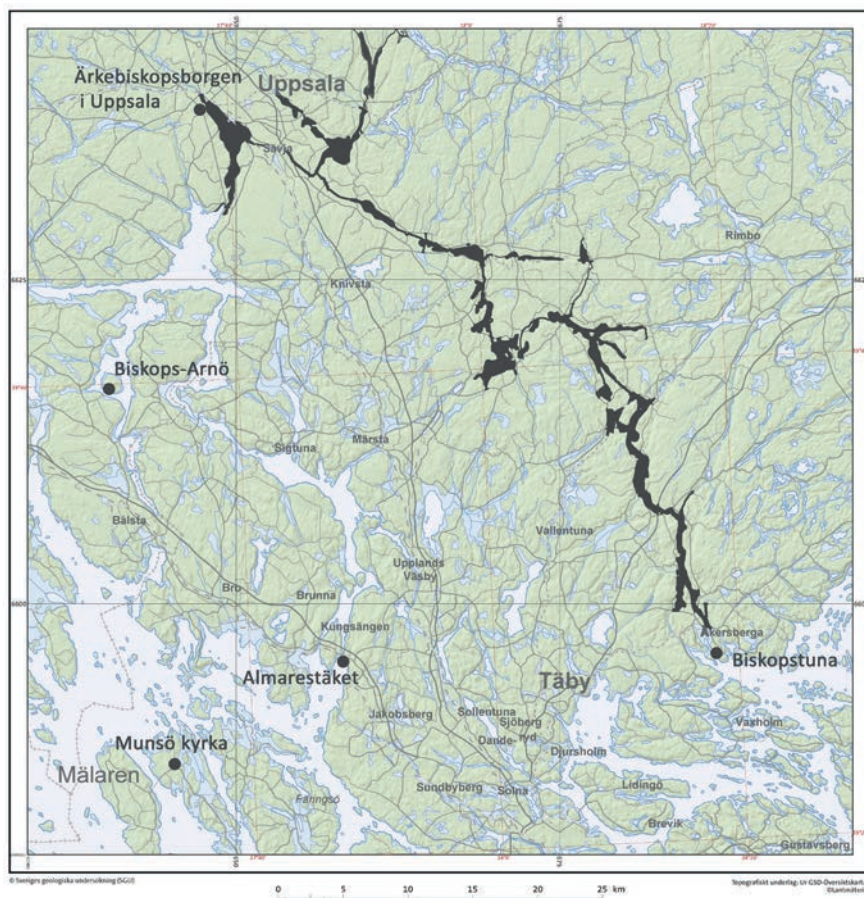
---

1. Den historiska bakgrunden bygger på Dahlbeck 1973, Odlander 1969, Lovén 1996, Ölund 2010, Westberg & Strucke 2014, Österåkers Hembygds- och Fornminnesförening Årsbok 2016 samt Bjerking's statusrapport 2017.

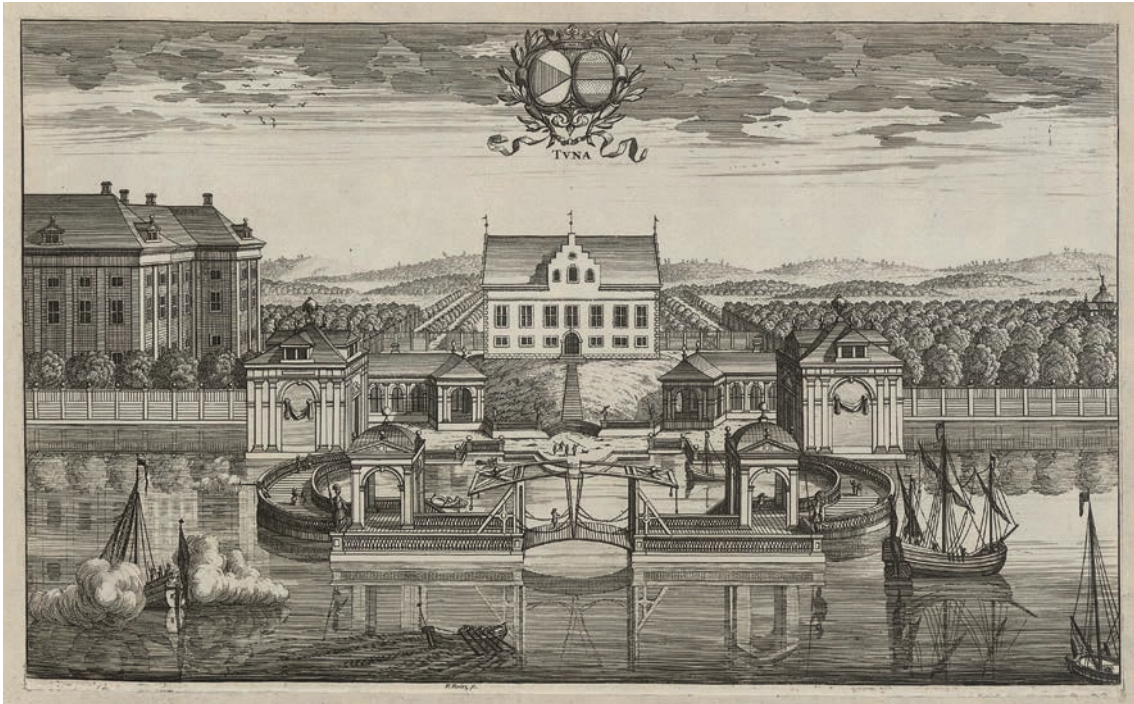

Figur 3. Planskiss över Bishopstunas olika byggnadsfaser. Efter Loggert 1985.

Figur 4. Långhundraleden med strandlinjer för ca 1000 år sedan (5 m.ö.h.). Topografiskt underlag ur GSD-Översiktskartan © Lantmäteriet och © Sveriges geologiska undersökning (SGU).

Figur 5. Tuna gård på 1600-talet, framställd i Erik Dahlbergs *Suecia*. Av gravör Erik Reitz ca 1660-1696.

Under reformationen tog Gustav Vasa gården Tuna från ärkebiskopen och borgen spelade ut sin roll. Därefter förlänades den till olika adelsmän, till exempel Gustaf Banér som på 1660-talet byggde en ny mangårdsbyggnad och då lät borgen förfalla bland annat genom att använda stenar från murarna som byggnadsmaterial (figur 5).

Borgruinen ligger idag inbäddad i ett villaområde på en yta som är detaljplanlagd som park.

Borgen som antikvariskt objekt

Först 1921 återupptäcktes borgen och undersöktes första gången av arkeologen Bengt Thordemann. Både borgen och angränsande ytor har sedan grävts ut i omgångar, varav en av de större år 1967–1969 och 1972 av Ulf Boëthius. I samband med undersökningarna försågs ruinen 1969 med dess nuvarande trätak samt en del skydds- och förstärkningsarbeten på murverket (figur 6a-c). Bland annat fogades murverken med cementhaltigt bruk. Några decennier senare, 1994–95, genomfördes renoveringar av ruinen där bland annat cementbruket i fogarna ersattes med kalkbruk².

I samband med VA-arbeten 2013–14 i nära anslutning till borgen påträffades grundmurar som tolkades som en byggnad samtida med borgen. Året efter undersöktes större ytor med markradar i syfte att identifiera ännu fler grundmurar. Detta blev startskottet till de senaste årens aktiviteter. På initiativ av länsstyrelsen togs en vårdplan fram för ruinen (Flink 2015/2016, Länsstyrelsen Stockholms län). Året efter genomfördes en statusbesiktning av taket (Bjerking 2017). Resultatet visade att skyddstaket hade allvarliga brister som snarast bör åtgärdas. De senaste arkeologiska undersökningarna genomfördes 2018 och 2019 av Arkeologerna som samtidigt arrangerade en amatörarkeologisk kurs med undersökningar av borgens närmaste omgivning.

2. För vidare redogörelse för vilka renoveringsåtgärder som utförts hänvisas till Bjerking rapport från 2017.

Figur 6 a-c. Vid de arkeologiska undersökningarna 1967-72 frilades hela borgruinen. Taket sattes upp 1969. Foto: Alf Nordström och Albert Read, Stockholms läns museum CC BY-ND-NC

Borgen som besöksanledning

I nuläget finns ingen statistik på hur många som besöker Biskopstuna. En försiktig uppskattning är några hundratal personer varje år. Kultur och fritidsförvaltningen har ansvar för ruinen. Hembygdsföreningen ordnar guidade turer och genomför allmän tillsyn av ruinens tillstånd, vilket bygger på eldsjälars engagemang. Ruinen är låst för att förhindra skadegörelse och att ruinen ska användas som tillhåll. Nyckel för att komma in och se ruinen kan lånas på biblioteket. Information om detta är dock svårtillgänglig och upplevs som ett hinder.

Den amatörarkeologiska kursen som utfördes 2018–2019 har varit populär och har varje säsong lockat ett drygt 40-tal deltagare. Deltagarna har primärt kommit från Stockholmsområdet men flera har kommit långväga ifrån. Den arkeologiska undersökningen har dels bekostats av deltagaravgifter, dels genom anslag från Kultur och fritidsförvaltningen. Det finns planer på ytterligare grävsäsonger.

Omvärldsanalys – Sverige och världen

Omvärldsanalysen fokuserar på två områden som har relevans för utvecklingen av Biskopstuna. Det ena är hanteringen av ruiner i Sverige med utblickar mot resten av världen. Framst baserat på arkitektoniska och funktionsmässiga aspekter. Det andra området är trender inom besöksnäringen eftersom det till stor del handlar om vem vi vill vända oss till.

Hantering av ruiner

Inom byggnadsvården och kulturmiljösektorn finns olika begrepp som beskriver nivåer på hur ruiner och kulturhistoriskt intressanta byggnader kan hanteras ur ett bevarandeperspektiv. Begreppen skär på olika led och är inte helt enkla att kategorisera och avgränsa. Men för förståelsens skull kommer några av begreppen och synsätten att gås igenom nedan och diskuteras utifrån Biksopestunas perspektiv.

Några av de mest frekvent använda begreppen är; reparering, renovering, restaurering och rekonstruktion³. Skillnaden mellan dessa är främst omfattningen på de åtgärder som genomförs.

Utifrån ett byggnadsvårdsperspektiv används ofta *restaurering* som en samlingsbeteckning för äldre tekniker, byggprocesser, arkitekturhistoria, lagstiftning och idéutveckling inom området. Restaurera har oftast innebörden av att *återställa* ett objekt till något som liknar dess tidigare eller ursprungliga utseende eller material. Det innebär höga krav på autencitet, få ingrepp som ska motiveras och restriktiva val av material och tillvägagångssätt. Begreppet *reparera* ligger mycket nära restaurera, men syftar främst till mindre lagningar som en del av löpnade underhåll.

Renovering används ofta som begrepp i samband med förnyelse och innebär ofta att en äldre byggnad görs om så att den upplevs som ny. Slutligen begreppet *rekonstruera* i betydelsen av att återskapa något till ursprunglig form, vilket ofta innebär att byggnaden med hjälp av nytillverkade delar återställs till ett äldre skede som av olika orsaker har gått förlorat.

Inom den angolsaxiska traditionen används också begreppet *rehabilitation*, som egentligen inte har något bra motsvarande svenskt begrepp. Ett liknande begrepp inom arkitekturen är *adaptive reuse*⁴, eller *adaptiv återanvändning* på svenska. Innebörden bygger ofta på ett behov av tillägg eller förändring av en historisk byggnad för att garantera fortsatt användning där moderna krav ställs mot äldre byggsätt och funktioner. Nya funktioner adderas men byggnadens eller ruinens historiska karaktär bibehålls⁵. Begreppet *adaptive reuse* används ofta i samband med begreppet *hållbar utveckling*, där intresset av att förlänga en befintlig byggnads livslängd (hållbart) står i relation till att bygga nytt (icke hållbart). I detta sammanhang kan också begreppet användas för att omvandla en ruin till att återigen bli en fungerande byggnad genom arkitektoniska tillägg men där ruinens karaktär bibehålls.

Flera av begreppen är också värdeladdade ofta som en följd av att moderna intressen ställs mot den historiska bakgrunden och autencitet, konservering/bevaring ställs mot utveckling/brukande. Andra länder har också hanterat denna fråga olika. I Sverige har vi sedan länge en mer restriktiv hållning som bygger på *restaurering* medan man i grannlandet Danmark tar ut svängarna mer och som till delar bygger på *adaptiv återanvändning*. Detta märks också tydligt i vilka typer av arkitektoniska utformningar som tillåts på äldre byggnader och inte minst ruiner.

Utöver de olika begreppsperspektiven finns också olika metoder eller sätt att närma sig tillbyggnader på en historisk byggnad eller ruin (figur 7)⁶:

1. Inuti
2. Ovanpå
3. Utanpå

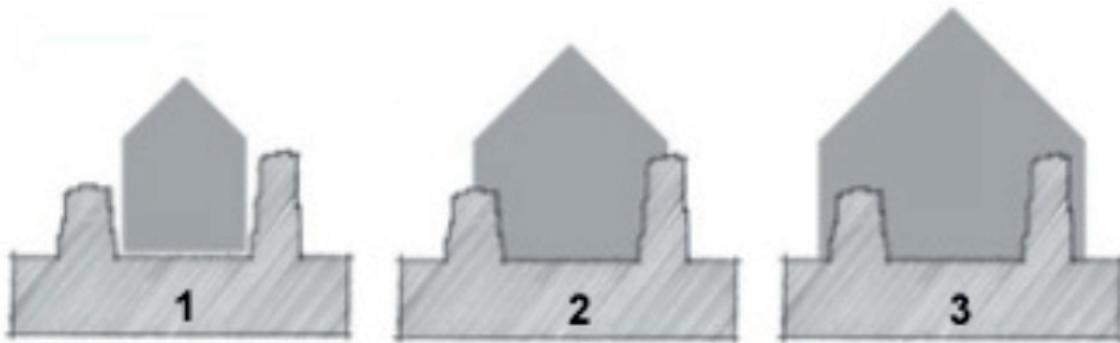
---

3. Bodin, Robertsson 2002

4. Till exempel Australian government 2004

5. Grimmer 2017

6. Davies 2011

Figur 7. Tre olika sätt att närma sig en tillbyggnad på en historisk byggnad eller ruin. Efter: Davies 2011.

De olika synsätten ställer olika krav och ger skilda förutsättningar för byggnaden eller ruinen. Exempel nr 3 innebär att tillägget omsluter den äldre strukturen och fungerar då även som ett omfattande skydd från till exempel väder, fukt och kyla som då också bevarar byggnaden/ruinen bättre. Ett exempel på detta är domkyrkoruinen i Hamar (Norge) där ruinen omsluts av en stor glaskropp, men som också gör det svårare att uppleva ruinen från utsidan (figur 8a-b).

I exempel nr 2 adderas en byggnadskropp eller arkitektoniska element på de befintliga väggarna/murarna, vilket egentligen innebär en fortsättning på den befintliga byggnaden. Ett exempel på detta är konstmuseet i Morizburg i Tyskland. Den äldre ruinen fick då också en helt ny funktion, och kan närmast liknas vid begreppet adaptiv återanvändning.

Figur 8 a-b. Domkyrkoruinen i Hamar, Norge. Foto: Anders Wikström

Figur 9 a-b. Borgen Trakai i Litauen helrenoverades under 1900-talet. Övre bilden: By Diliff - Own work, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/wl/index.php?curid=37932526>. Nedre bilden: By Arz1969 - Own work, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/wl/index.php?curid=27395577>

Andra exempel är rena rekonstruktioner som har varit en stark inriktning inom östeuropeisk arkitektur. Ett exempel är borgen Trakai i Litauen som är en ruin helt och hållet rekonstruerad i 1400-talsstil. Arbetet påbörjades tidigt 1900-tal och avslutades 1961 (figur 9 a-b).

Trender inom besöksnäringen

En viktig aktör inom kulturarvsområdet som på senare år har blivit en mer aktiv part gentemot kulturvårdande organisationer är besöksnäringen. Enligt rapporten Fakta om Turism 2018 från Tillväxtverket var den totala turismkonsumtionen i Sverige det året 337 miljarder kr (Tillväxtverket 2019). Konsumtionen av kultur var med en omsättning på 26 miljarder en mindre sektor, men samtidigt en av de sektorer som vuxit snabbast sedan 2000. I rapporten fastslås att kultur och natur är ett par aktiviteter som bidrar till den attraktionskraft som driver resandet och därmed övriga sektorer framåt, och här är museer och kulturmiljöer en viktig del och som kan ge unika upplevelser.

Vad gäller besöksstatistik kan följande trender urskiljas vad gäller antal gästnätter i Sverige. De två i särklass största utlandsmarknaderna är sedan länge Tyskland och

Norge, följt av den tredje största som är Danmark. Största ökning av gästnätter från utomeuropeiska marknader var USA, som ökade med 10% och nu är den fjärde största. Amerikaner åker till främst till storstadslänen och Stockholm stod för närmare 50% av besöken. En risk med de utomeuropeiska grupperna är att de snabbt kan hitta andra vägar. Ett exempel är den kraftiga ökningen av ryska turister som framförallt Stockholm upplevde för ett tiotal år sedan. Men politiska händelser bidrog till att nästan hela turistgruppen med nyrika ryssar försvann. Även besökare från Kina har på senare år vuxit kraftigt men antalet minskade 2018.

Även om utvecklingen av antalet utländska gästnätter ökar är den i särklass största gruppen fortfarande svenskarna själva, som stod för 73% av den totala volymen. En uppsegrande trend verkar också vara att vi i större utsträckning har semester hemma, det som brukar kallas hemester. Fler orsaker brukar lyftas fram som bakomliggande orsaker, till exempel större medvetenhet om resandets negativa påverkan på klimatet och privatekonomin. Förra årets rekordsommar innebar också en större tilltro till att det går att få bra sommarväder även i Sverige. Men det handlar också om bättre tillgänglighet och medvetenhet om spännande besöksplatser som ligger nära till hands. Det finns idag ett stort och ökande utbud av platser, saker och händelser att uppleva nära där man bor.

På ett mer lokalt plan visar statistiken att 90% av alla besökare i Roslagen är svenskar. Av de knappa 10% som består av utländska gästnätter är tyskar den överlägset största gruppen. Enligt en rapport från 2016⁷ som har sammanställts av HUI på uppdrag av roslagskommunerna så består den svenska delen av besöken till 45% av icke kommersiella gästnätter hos släkt och vänner eller i eget fritidshus. Antal dagbesök är den andra stora besöksgruppen med 43%. Kommersiella gästnätter (HSVC eller hotell, stugbyar, vandrarhem och camping) står endast för ca 12% av totalen.

När man tittar på det huvudsakliga syftet med resan till Roslagsregionen för svenska fritidsresenärer så är det antingen för att vistas i eget fritidshus eller besöka släkt och vänner (48%). 3 av 10 besökare till länet är 65+ år, vilket är den vanligaste besökaren. Den näst största åldersgruppen är 45-65-åringar. Vi kan därför konstatera att regionen attraherar en något äldre målgrupp än andra län/riket. Det huvudsakliga transportmedlet till och i Roslagsregionen är bilen. Ca 66% av samtliga besökare till Roslagsregionen använder sin egen bil som det primära transportmedlet.

En viktig faktor är också hur besökarna vill uppleva besöksmålen. I Visit Swedens nya målgruppsguide från 2018 som vänder sig till utländska besökare benämns följande kategorier: Nyfikna upptäckare, Aktiva naturälskare och Vardagssmitande livsnjutare. Av dessa tre kategorier är Nyfikna upptäckare den som har mest relevans för Biskopstuna. Deras starkaste drivkrafter är att uppleva nya städer och platser och är mycket intresserade av svensk kultur och livsstil. Här är museer och kulturmiljöer viktiga besöksanledningar. 8 av 10 vill också kombinera stadsresan med upplevelser utanför staden. En annan av Visit Swedens prioriterade målgrupper för marknadsföring av Sverige utomlands har sedan några år varit ”active family”. Deras starkaste drivkrafter är att göra saker tillsammans som familj eller grupp och vara aktiv.

En ihållande och ökande trend inom besöksnäringen är således **upplevelsen tillsammans med andra** som har blivit en allt viktigare faktor att ta hänsyn till. I Kairos Futures rapport Framtidens upplevelser/ Upplevelser i världsklass⁸ beskrivs behovet av samhörighet och upplevelse tillsammans i grupp eller familj:

7. Detta är den senaste rapporten som även inkluderar fritidshus/icke kommersiella boenden. Sett över tid så har det inte varit några större procentuella skillnader.

8. Kairos Futures 2011. Upplevelser i världsklass. En rapport för Parks and Resorts.

”Vi lever i ett samhälle där trenden går mot att tiden blir den nya valutan och människor uttrycker en tilltagande känsla av ständig tidsbrist. Detta trots att vi tack vare halvfabrikat och inköp av olika hushållstjänster enligt SCB10 de facto har mer fritid till förfogande idag än för tio år sedan. Att få uppleva kvalitetstid tillsammans, rå om varandra och göra saker gemensamt är de mer eller mindre bakomliggande motiv vi tydligt ser i svenskarnas berättelser om sina topp-upplevelser. Gruppdynamik, att få skratta tillsammans och klara utmaningar tillsammans är uppenbarligen en mycket värdefull ingrediens i upplevelsen. Likaså att få känna tillhörighet och samhörighet i en annars ganska rörig värld där man ständigt träffar nya människor och byter miljöer och sociala nätverk i jakten på jobbet, lyckan och kärleken.” (sid 17)

En förlängning av denna trend är också att besökarna vill **komma bort**⁹. Högt förändringstryck från digitalisering, klimatångest, stress och polarisering leder till ett behov av en mental paus. Att komma bort innebär dock inte att resa utomlands, det kan ligga runt hörnet så länge mötesupplevelsen ger en känsla av en annan värld. 19% (+5%) av mötesköpare uppger att ”komma bort” är viktigast, samtidigt *minskar* vikten av lättillgänglighet, restid och bra kommunikationer i motsvarande grad.

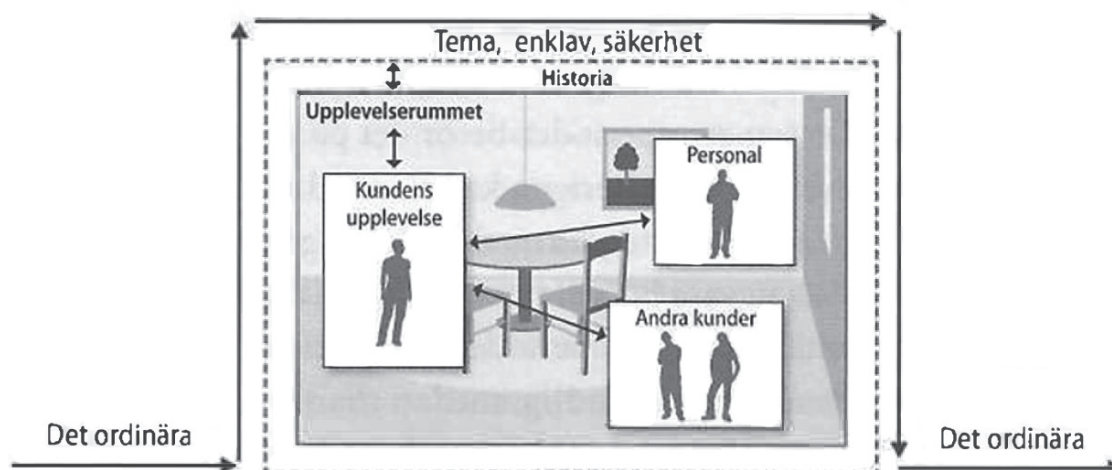
Ett teoretiskt perspektiv som speglar detta är Lena Mossbergs tankar om upplevelserum (jmf Biskopstuna) och upplevelseområden (andra besöksanledningar, boende, mat, miljö i närområdet) där fokus ligger på hur deltagarnas upplevelser påverkas¹⁰. Ett upplevelserum är en temporär utflykt där deltagaren går in i en miljö utöver det ordinarie. Upplevelsen i sig styrs av interaktionen mellan personal, andra deltagare/kunder, rummet/miljön samt historien som berättas (figur 10).

Upplevelsen kan också delas upp i andra kategorier som påverkar deltagarna beroende på vad man söker efter i upplevelsen:

- Didaktik (lärande, undervisning) som meningsskapande – meningseffekter skapar en förståelse på ett intellektuellt och reflekterande plan (till exempel utställningar) – jmf Visist Swedens kategori *Nyfikna upptäckare*.

9. Turismnytt 2019-03-04

10. Mossberg 2016

Figur 10. Ett upplevelserum är en temporär utflykt från det ordinära där deltagarens upplevelse styrs av interaktionen mellan personal, andra deltagare och miljö. Efter Mossberg 2016.

- Upplevelse som närvaroskapande – närvaroeffekter innebär att olika aktiviteter ger omedelbara effekter för besökarna (till exempel konserter, spel, evenemang) – jmf trenden om *upplevelser tillsammans*.

Kulturmiljöer och museer kan i detta avseende verka som uttolkare av *fenomen* i det förflutna på olika sätt. Det vanligaste sättet är som kunskapsförmedlare och meningsskapare. Vissa ämnen kan vara kontroversiella och svåra att förmedla. Makt och krig är ett sådant exempel. Det är ett svårt ämne att diskutera inom utställningsmediet och ännu svårare att förmedlas som en *upplevelse*. En viktig fråga är hur den historiska förmedlingen av Biskopsborgens maktposition och militära funktion kan upplevas och förmedlas på nya sätt. Man brukar inom museisektorn prata om museer och kulturmiljöer som ”safe places for unsafe ideas”. Den museala arenan kan i detta avseende innebära ett säkert och tryggt ställe att aktivt delta och uppleva historiska skeden och aspekter till exempel genom interaktion med andra deltagare och guider, konstutställningar eller förmedlas genom nyskapande arkitektoniska element.

Kontentan av omvärldsanalysen är att svenska inhemska äldre besökare med bil på väg till en sommarstuga eller släkt/vänner som vill uppleva något tillsammans är således den grupp som är lättast att nå för besök till Biskopstuna. Men det finns också en potential i gruppen utländska besökare som söker kulturella upplevelser och vill upptäcka Stockholms utbud och som gärna gör kortare dagsutflykter.

Intressenter

Det finns också många intressenter inblandade i ett besöksmål eller kulturmiljö. Alla har olika målgrupper och syften för sitt agerande och sina intressen. De allra flesta intressenter inom en destination har ett intresse i att bidra till utvecklingen av en plats och är potentiella medfinansierare.

Figuren nedan är från en strategi för besöksnäringen i Blekinge¹¹ och är en modell som visar besöksnäringens intressenter och deras drivkrafter (figur 11).

Det som gör besöksnäringen speciell är att ingen enskild aktör äger eller styr över destinationen utan det sker genom samverkan och samarbete mellan olika verksamheter, producenter, föreningar osv. Enskilda aktörer har sällan kraft eller möjlighet att ensamma sätta en plats på kartan.

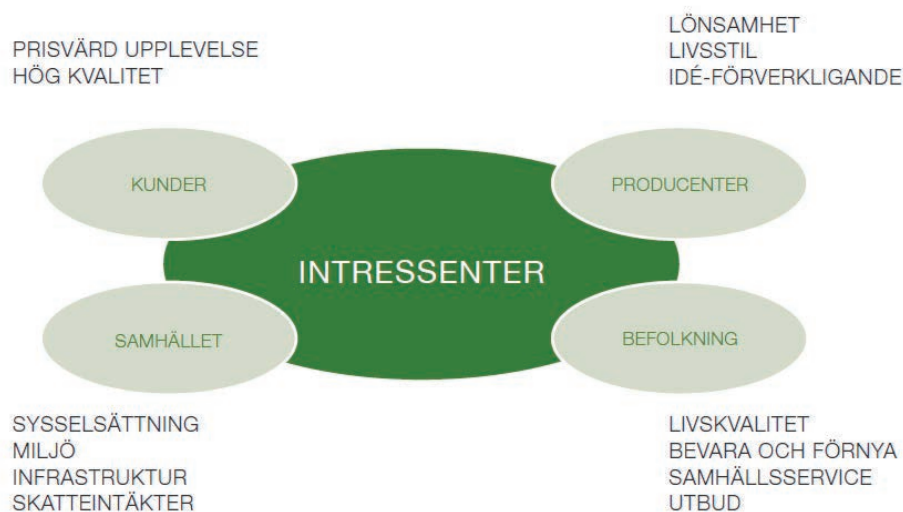
Ett annat sätt att illustrera intressentsystemets uppbyggnad och hur det förändras är via en modell¹² som bygger på indelningen av samhället i fyra sektorer och sfärer:

- den offentliga sektorn-den statliga sfären eller förvaltning
- företagssektorn-näringslivssfären eller företag
- hushållssektorn-familje- och samlivssfären eller hushåll
- den ideella sektorn-civilsamhällssfären eller idéburna organisationer

Varje sektor har egna specifika förutsättningar och bygger på logiker som i sin tur bygger på olika uppsättningar av organisatoriska attribut. Den statliga sfären består av väljare och skattebetalare, skattesystem och val, och offentlighetsprincipen. Näringslivssfären består av aktieägare och kunder, produktionssystem och affärsavtal, samt vinsten som organisatoriskt attribut. Familje- och samlivssfären består av älskare och vänner, kärlek och vänskap, och barn och föräldrar. Slutligen civilsamhällssfären som består av medlemmar och givare, utgörs av utopier, ideologier och civil olydnad, samt har det ideella

11. Blekinge, strategi för besöksnäringen.

12. Wijkström 2012

Figur 11. Modell över besöksnäringens intressenter.

arbetet som organisatoriskt attribut. Men det finns också hybrider, t.ex. när volontärer arbetar inom offentlig sektor som exemplet med Polisens volontärer. De traditionella folkrörelserna är i denna modell en del av den ideella sektorn, civilsamhället.

I nedanstående scenarier kommer modellen med indelning av besöksnäringens intressenter att användas i syfte att belysa konsekvenser och effekter för enskilda intressen. Till modellen har också förts det civila samhället och föreningslivet, eftersom föreningarna ofta har en mycket viktig lokal roll i kulturmiljöarbetet.

Idéseminarium och intervjuer

Innan vi går över till nästa moment – vart vi vill nå – kommer resultaten från idéseminariet presenteras och djupintervjuerna med utvalda intressenter att sammanfattas.

Idémötet anordnades i Alceahuset den 14 april 2016. Totalt deltog 38 personer från olika organisationer, experter, besöksnäring, boende, tjänstemän, författare, arkeologer, skola och arkitekter. Den övergripande frågeställningen var hur Tunaborgen kan tillgängliggöras och bli ett attraktivt besöksmål genom att identifiera innovativa idéer om platsens potential och möjliga framtid. Arrangörer var Österåkers kommun i samverkan med Österåkers Hembygds- och Fornminnesförening med hjälp av en extern processledare. Sju teman diskuterades; Tillgänglighet & integration, finansiering & samarbeten, grannsamverkan & ambassadörskap, lärmiljö & pedagogik, bevarande & säkerhet, besöksmål & upplevelser samt arkitektur & fysisk utformning. Resultaten finns sammanställda i ett PM och är en bra utgångspunkt i vidare diskussioner om vägval. Flera av idéerna från seminariet lyftes även fram vid djupintervjuerna och är sammanvävda med följande scenariobeskrivningar.

Djupintervjuerna genomfördes vid två tillfällen 2019. Vid slutet av varje intervju ställdes frågan om ytterligare personer borde intervjuas. Syftet var att fånga upp ytterligare intressenter som kunde ha avgörande synpunkter på utvecklingsarbetet.

Genomgående för alla intervjuer var att nuvarande **tak** måste bort. Flera ansåg att nuvarande tak rentav är fult och att det försvårar möjligheterna att genomföra verksamhet där. Men det framgick också att rummen inne i ruinen skapar en mycket speciell atmosfär, som inte går att uppleva från utsidan. De flesta ansåg att rummen i ruinen borde användas bättre och att det finns en stor utvecklingspotential.

Biskopstuna upplevs idag inte som **tillgängligt**. Dagens väggar och tak förhindrar insynen/upplevelsen och nödvändigheten att hämta en nyckel på biblioteket ses som ett hinder, ruinen upplevs idag som ”superlåst”. De flesta anser att ruinens inre delar och rum bör kunna nyttjas bättre och att ruinen behöver göras mer tillgänglig genom olika anpassningar, till exempel belysning, golvbeläggning, trappor mm.

Genomgående för de flesta intervjuer var vikten av **berättelsen** om Biskopstuna och borgens sammanhang, främst Långhundraledens betydelse, biskoparnas andra borgar och de långa tidsperspektiven. Även frågan om hur Biskopstuna kommer in i berättelsen om Åkersberga som plats och Österåker som kommun lyfts fram som viktiga aspekter. I detta sammanhang lyfts andra platser i kommunen upp som centrala: utöver Långhundraleden och Åkers kanal även skärgården, den unika stenåldersboplatsen vid Tråsättra, Wira bruk och Siaröfortet för att nämna några. Det finns en **stolthet** kring dessa platser och deras bevarande, men att de även kan skapa en identitet.

Nästan alla intervjuade hade en samsyn vad gäller Åkersberga som **besöksmål** – att det inte finns några bra besöksanledningar här. Åkersberga upplevs därför inte som en turistdestination. Samtidigt finns det flera platser inom kommunen som lyfts fram som unika och intressanta, men att få av dom utnyttjas och marknadsförs som besöksmål. Nästan alla intervjuade anser att Biskopstuna har potential att kunna bli det unika besöksmål som idag saknas. Flera vill utveckla Biskopstuna med hjälp av spännande **arkitektur**, gärna med glas som material. Det ska bli en aha-upplevelse. Några anser att Biskopstuna kan bli en besöksanledning i världsklass men att platsen behöver bli mer kommersiellt anpassad för att bli en exportmogen produkt/upplevelse. Vilket ställs emot perspektivet att låta ruinen vara en ruin med fokus på bevarande där det kommersiella upplevs som ett hot. En viktig fråga i detta sammanhang är vem vi ska vända oss till, vilka är **målgrupperna**?

Vid flera intervjuer lyftes **digitaliseringens** möjligheter fram som ett sätt att minimera de fysiska ingreppen. Till exempel att använda digital teknik för att visualisera borgens utseende. Digital teknik upplevs dock som svår att arbeta med eftersom tekniken snabbt blir föråldrad.

Några av de intervjuade lyfte fram möjligheten att anordna **evenemang** och **aktiviteter** i parken, som till exempel konstevenemang, skådespel och marknader. De arkeologiska undersökningarna i parken är ett bra exempel på aktivitet som man gärna vill fortsätta med. Men också **konstens** möjligheter lyftes fram som en spännande väg att lyfta området som en besöksanledning.

Ett par närliggande aspekter som lyftes fram vid flera intervjuer var vikten av att **grannarna** är nöjda med utvecklingen och att man måste förstärka **infrastrukturen** kring ruinen. Till viss del påverkar dessa varandra, eftersom fler besökare leder till behov av fler p-platser och kommunikationer vilket kan störa boende i området. En viktig fråga blir därför vad miljön tål?

Vad gäller **driftsfrågan** framkom olika uppfattning om vilken lösning som är bäst (vilket också styrs av vilket scenario man förordar). Dagens verksamhet byggs helt upp av eldsjälarna och civilsamhällets engagemang. Några anser att civilsamhället även fortsättningsvis bör hålla ruinen öppen, men mer systematiserat. Andra anser att kommunen bör förvalta och driva verksamheten, medan ytterligare några anser att driften kan läggas ut på en annan aktör till exempel stiftelse eller en kommersiell verksamhet.

Vid djupintervjutillfället hade inte de fyra scenarierna valts ut och specificerats, så de intervjuade kunde inte ta ställning till något enskilt scenario. Scenariernas utformning och indelning bygger delvis på resultaten från intervjuerna, omvärldsanalysen och idéseminariet.

Vision – vart vill vi nå?

Den kanske viktigaste frågan i detta strategiska underlag är: Vart vill vi nå? Den sätter fokus på visionen om Biskopstuna och ska hjälpa till att skapa en långsiktigt hållbar riktning som flera eller alla intressenter kan stå bakom. Den ska ge en gemensam målbild. Idéseminariet 2016 var ett utmärkt steg i denna riktning och innehåller många bra tankar kring hur-frågan.

Ett sätt att uttrycka en tydlig riktning är att enas kring och formulera förutsättningar genom ska-satser. Det blir då tydligt för alla vilken riktningen är. Målet är att komma fram till hur Biskopstuna på bästa sätt ska uppmärksammas och visas upp. Ett sätt att svara på frågan om vart-vi-vill-nå är att utgå från vilka roller och fokusområden som Biskopstuna ska hanteras kring. Det blir då också tydligare att enas kring hur-frågan. Det finns olika sätt att svara upp mot detta. Inget sätt är rätt eller fel, men de olika alternativen kan vara mer eller mindre möjliga att genomföra beroende på resurser, timing och förutsättningar.

Eftersom det idag inte finns en gemensam målbild följer nedan några scenarier där olika synsätt och förutsättningar, styrkor och svagheter samt möjligheter ställs mot varandra. Scenarierna är skissartade och konkretiserade för tydlighets skull, men går att kombinera.

Scenariernas fokus är HUR-frågan och vilka effekter det får – hur kan Biskopstuna uppmärksammas och visas upp? Varje scenario beskrivs kortfattat i beskrivande text och karaktäristik i tabellform som beskriver konsekvenser utifrån olika perspektiv. Utgångspunkten är omvärldsanalysens slutsatser.

Följande frågor besvaras också för varje scenario. Vad ska Biskopstuna vara? Vilken roll ska borgen/ruinen spela? Vilka samhällseffekter kan uppnås? Vad ska Biskopstuna innebära för besökaren? Vilka målgrupper ska nås? Vilka blir konsekvenserna för olika intressenter?

Syftet är att ge ett tydligt beslutsunderlag för att hitta den väg som bedöms mest hållbar och framkomlig. Flera parallella vägval är möjliga, beroende på vilka tidshorisonter som avses.

Ett alternativ som inte tas upp som ett separat scenario är nollalternativet: att det som görs idag är tillräckligt (guidade turer, nyckel på Biblioteket). En konsekvens av nollalternativet är att takets säkerhet enligt Bjerking's rapport inte kan garanteras.

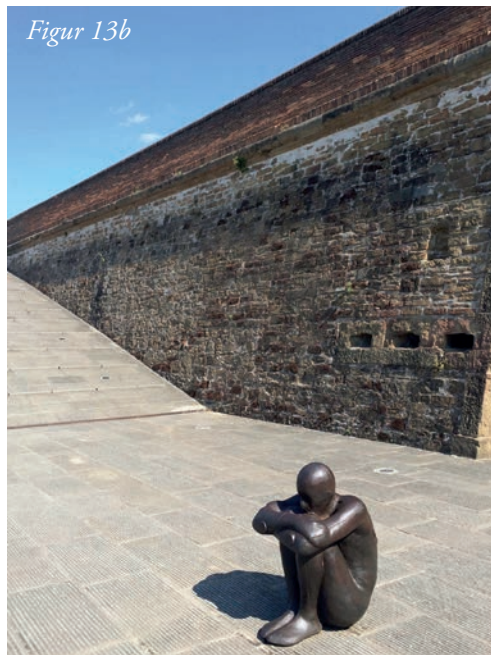
Scenariobeskrivning

I detta avsnitt beskrivs fyra scenarier och dess respektive konsekvenser. För att underlätta jämförelser mellan de fyra alternativen finns en sammanfattande karaktärisering av respektive scenario med hjälp av en uppsättning faktorer: Upplevelse och upplevelserum - Nyskapande och utvecklingspotential - Attraktionskraft och besöksanledning - Tillgänglighet för besökare/invånare - Besöksantal - Samverkan och engagemang - Finansiering, kostnad och ekonomisk potential - Tidsplan och tempo - Långsiktighet - Risk och sårbarhet

Utöver detta finns också en tabell som visar på vilka effekter varje scenario får för olika intressenter: Kunder (besökare) - Samhället (kommunen) - Samhället (ideella föreningar) - Producenten (näringslivet) - Befolkningen (boende)

Gemensamt för alla scenarier är att fornlämningen är skyddad enligt lag och inte får skadas. Vid exploatering ska skador på fornlämning undvikas. Om behovet att ta bort eller påverka en lämning är större än intresset att bevara den kan länsstyrelsen ge tillstånd till detta, men då krävs som villkor en arkeologisk dokumentation eller utgrävning.

Ytterligare en gemensam faktor för alla scenarier är den omgivande parkens nyttjande. Aktiviteter och evenemang i parken kan dels stärka de enskilda scenarierna, dels ske som egna koncept för att berika och förstärka kulturmiljön där ruinen fungerar mer som en fond eller kuliss. Ett spännande förslag är att arrangera större konstprojekt, konstutställningar eller anlägga offentlig konst i parken. De finns flera spännande exempel på detta. Ett är Skulptur i Pilane på Tjörn där internationellt kända skulptörers verk samsas med mångtusenåriga fornlämningar i ett vackert bohuslänskt kulturlandskap och som lockar närmare 100 000 besökare/år (figur 12). Ett annat exempel är konstverket Human av Antony Gormly som på ett mycket suggestivt sätt berikar Forte di Belvedere i Florens (figur 13a-b). Att använda de inre delarna av Biskopstuna och/eller parken för detta ändamål kan ge stor uppmärksamhet och locka andra målgrupper till platsen.

*Figur 12**Figur 13a**Figur 13b*

1 Restriktivt bevarande

Det första scenariot innebär att Biskopstuna förblir oförändrat men säkrare. Takets brister enligt Bjerking's statusbesiktning åtgärdas. Ny inomhusbelysning kan installeras, och som i så fall höjer upplevelsevärdet.

Besökaren möts av samma utseende på borgruinen som idag, men kan fortsatt uppleva känslan av en ruin i de inre delarna. En stor fördel är att den exklusiva och råa ruinupplevelsen kvarstår. Upplevelsen om att få vara med om något unikt vid ett besök förstärks, ett besök i en ruin som normalt är stängd för allmänheten. Ett konstprojekt inne i ruinen kan vara mycket effektivt.

Stor hänsyn tas till ruinens nuvarande utseende, karaktär och bevarande där 1970-tals-takets kulturhistoriska sammanhang bibehålls och framhävs.

Förslaget vänder sig främst till målgrupper som har ett intresse av historia i allmänhet och biskopsborgar i synnerhet. Besök behöver bokas i förväg eller genom att hämta ut nyckel på biblioteket.

Öppethållande arrangeras av hembygdsföreningen och kan med fördel systematiseras så att borgen hålls öppet mer. Driften ligger kvar hos kommunen. Ansökningar om underhållsbidrag blir en viktig fråga. Det finns inga behov av infrastruktursatsningar, som till exempel parkeringsplatser eller skyltar.

Karaktäristik och konsekvenser	
Upplevelse och upplevelserum	Liten grad av upplevelse. Fokus på meningseffekter men låg kunskapsnivå, få möjligheter till omfattande informativa insatser
Nyskapande och utvecklingspotential	Ej nyskapande. Begränsad utvecklingspotential
Attraktionskraft och besöksanledning	Ger ingen direkt synlighet, svag besöksanledning
Besöksantal	Kan räknas i 100-tal (som idag), men kan ökas om olika evenemang anordnas i parken
Tillgänglighet för besökare/invånare	Begränsad tillgänglighet och öppettider, säsongsbetonad
Samverkan och engagemang	Bygger på att eldsjälar från det civila samhället engagerar sig i att hålla igång verksamheten, bedriva tillsyn och hålla öppet
Finansiering, kostnad och ekonomisk potential	Mycket låg driftskostnad, små möjligheter till extern finansiering, möjlighet till underhållsbidrag från Länsstyrelsen, ingen ekonomisk potential
Tidsplan och tempo	Långa handläggningstider för underhållsbidrag
Långsiktighet	Ruinens långsiktiga bevarande säkras, men styrs av bidragsbehov om inte kommunen garanterar finansiering av underhåll
Risk och sårbarhet	Ligger inom lagstiftningens ramar. Underhållsbidragen är små och många kulturmiljöer har stora behov vilket minskar möjligheten att få bidrag

Konsekvenser och effekter för olika intressenter	
Kunder (besökare)	Märker ingen skillnad
Samhället (kommunen)	Driften bibehålls, ansökningar om bidrag behöver skrivas
Samhället (ideella föreningar)	Öppethållande och tillsyn kräver engagemang från civilsamhället
Producenten (näringslivet)	Märker ingen skillnad
Befolkningen (boende)	Märker ingen skillnad

2 Måttfull anpassning

Även i det andra scenariot ligger fokus på ruinen, men nu med ett nytt och säkert tak bättre anpassat efter ruinens behov och förutsättningar. Taket utformas med samma takhöjd och samma volym, men i annat eller liknande material. Beroende på vilket material som används kan ljusinsläppet och känslan av volym öka, vilket bidrar positivt till upplevelsen av ruinen. Taket kan också utformas så att andra typer av funktioner kan inkorporeras, till exempel god belysning som möjliggör tillfälliga utställningar.

Besökaren möts av ett annat utseende på ruinen, där ruinen som sådan framträder mer från utsidan. Upplevelsen av en ruin i de inre delarna kvarstår, men framhävs tydligare. Stor hänsyn tas till ruinens nuvarande utseende, karaktär och bevarande.

Även detta scenario vänder sig främst till målgrupper som har ett intresse av historia i allmänhet och biskopsborgar i synnerhet, men kan också locka besökare som har ett intresse av arkitektur.

Öppethållande kan med fördel även i detta scenario arrangeras av hembygdsföreningen och bör systematiseras så att borgen hålls öppet mer, både genom ordinarie öppettider och vid bokningar. Driften ligger kvar hos kommunen. Investeringskostnaden för ett nytt tak blir en viktig fråga.

Detta förslag innebär något fler besökare till platsen än scenario 1 vilket innebär större behov av parkeringsplatser, bussparkering och skyltning. De parkeringsplatser som finns vid sportfältet ca 400 meter norrut borde vara fullt tillräckligt för detta ändamål.

En grundförutsättning för att detta scenario ska locka besökare under längre tid är nyttjandet av ruinens inre delar men framförallt parkens nyttjande. Ett nytt tak i sig kan locka besökare till platsen, men har ett nyhetsvärde med relativt begränsad livslängd. För att bibehålla eller öka antalet besökare under längre tid behövs därför ytterligare anledningar till besök. Här utgör konstenemang eller konstutställningar ett lovande koncept för att förstärka upplevelsen av platsen.

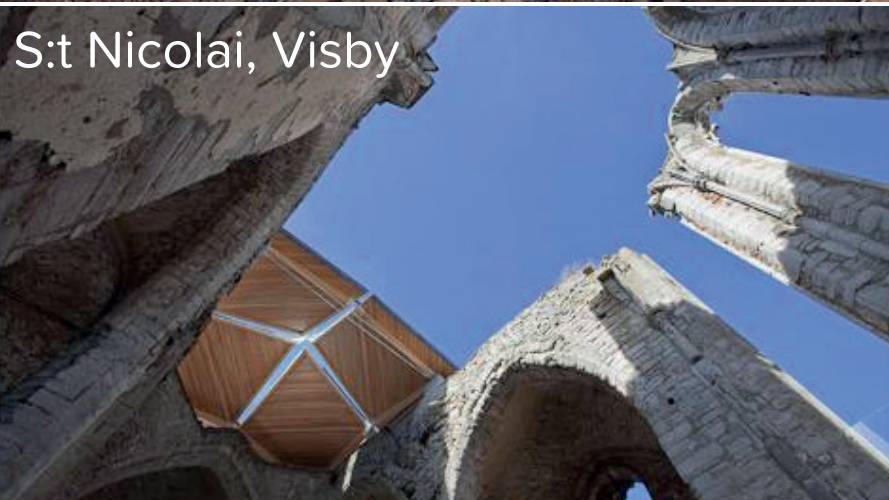
Ett nytt tak kräver bygglov men ingen förändring av detaljplanen.

Liknande nutida exempel på ruiner och fornlämningar som har täckts med tak eller anpassats måttfullt är S:t Nicolai i Visby, Göbleki Tepe i Turkiet, Cancho Roano i Spanien, Kalo borg i Danmark, klostret San Juan Cover i Spanien och Doria slott i Italien.

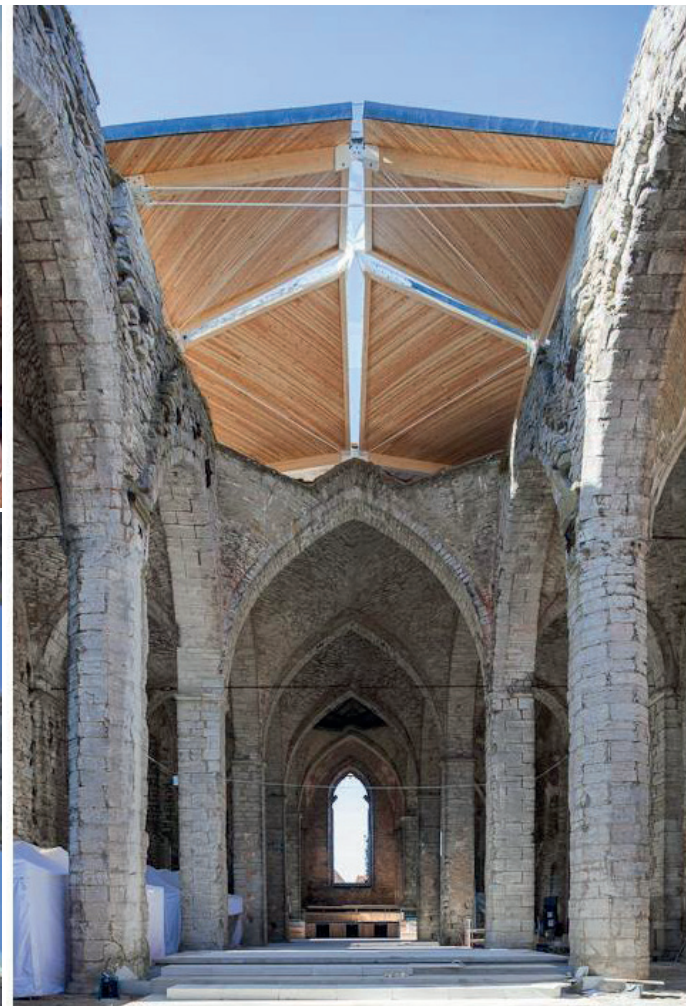

Karaktäristik och konsekvenser	
Upplevelse och upplevelserum	Ökad grad av upplevelse, främst upplevelsen av ruinen utifrån. Upplevelserummet begränsas till interaktionen med andra besökare och till del miljön. Låg kunskapsnivå men med fokus på meningseffekter, få möjligheter till omfattande informativa insatser
Nyskapande och utvecklingspotential	Begränsat nytänkande. Liten utvecklingspotential
Attraktionskraft och besöksanledning	Ökad synlighet i samband med byggnation, moderat besöksanledning som styrs av arkitektonisk utformning och evenemang i parken
Tillgänglighet för besökare/invånare	Möjlighet till ökad tillgänglighet och öppettider, beroende på det nya takets utformning och ytterligare anpassningar, till exempel belysning. Säsongsbetonad.
Besöksantal	5 000 – 20 000 besökare/år. Det högre besöksantalet styrs av vilka och hur många evenemang som arrangeras i parken.
Samverkan och engagemang	Bygger på att eldsjälar från det civila samhället engagerar sig i att hålla igång verksamheten, bedriva tillsyn och hålla öppet, men i mindre grad än scenario 1 eftersom det ger ökad synlighet och därmed ökad vilja till engagemang
Finansiering, kostnad och ekonomisk potential	Innebär en investeringskostnad, låg driftskostnad, möjligheter till extern finansiering, möjlighet till underhållsbidrag från Länsstyrelsen, låg ekonomisk potential med få intäktsmöjligheter
Tidsplan och tempo	Snabbt tempo, men kräver beslut från Länsstyrelsen
Långsiktighet	Ruinens långsiktiga bevarande säkras, men styrs av investerings- och bidragsbehov om inte kommunen garanterar finansiering av underhåll. Nytt tak har begränsat nyhetsvärde, för att bibehålla och öka antalet besökare behöver verksamheten stärkas upp med tillfälliga evenemang och aktiviteter i ruinen och parken
Risk och sårbarhet	Bygglov och tillstånd till ingrepp i fornlämning, men ingen ändring i detaljplan. Underhållsbidragen är små och många kulturmiljöer har stora behov vilket minskar möjligheten att få bidrag.

Konsekvenser och effekter för olika intressenter	
Kunder (besökare)	God upplevelse, synlighet och tillgänglighet
Samhället (kommunen)	Större engagemang, något ökad personalkostnad inom ansvarig förvaltning, investeringsbehov
Samhället (ideella föreningar)	Ökat öppethållande och ökad tillsyn kräver mer engagemang från civilsamhället
Producenten (näringslivet)	Märker ingen direkt skillnad, men potential till medfinansiering av en satsning
Befolkningen (boende)	Ökad synlighet och tillgänglighet, grannar påverkas av något fler besökare till området

S:t Nicolai, Visby

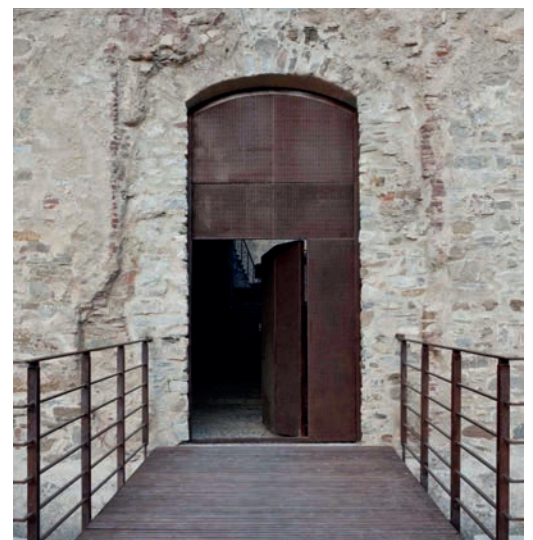
Cancho Roano, Spanien

Göbleki Tepe, Turkiet

San Juan Cover, Spanien

Doria slott, Italien

Kalo borg, Danmark

3 Upplevelseorienterat återskapande

I det tredje scenariot ligger fokus på att återspegla borgens ursprungliga funktion och utseende genom tillägg av arkitektoniska element, utställningar och aktiviteter. Det handlar inte om en egentlig rekonstruktion av byggnadens utseende utan snarare om att med hjälp av arkitektoniska element visualisera volymer och hur borgen kan ha sett ut. Taket höjs en eller två våningar och nya väggar byggs som är mer anpassade efter ruinens ursprungliga funktion/historia som byggnad.

Detta medför möjligheter att genomföra fler aktiviteter, att ha mer permanenta utställningar och att ta emot fler besökare. Detta scenario lämpar sig bäst för att skapa och sprida berättelsen om Biskopstuna och dess historiska sammanhang.

Besökaren möts av ett helt annat utseende på ruinen och nya arkitektoniska inslag med högt upplevelsevärde, där ruinen är underordnad dess ursprungliga funktion som borg. Både utsida och insida är i fokus, med möjlighet till fler våningsplan/gångvägar där ruinen kan upplevas ovanifrån och från källarnivån. Upplevelsen av en ruin i de nedre delarna utökas genom en tillgänglighetsanpassning med golvbeläggning och tillgängligare entréer. Ruinen är fortfarande ouppvärmad men kan med enkla medel inrymma olika aktiviteter och evenemang.

Detta scenario har potential att locka fler målgrupper och fler besökare vilket ökar det allmänna intresset för Biskopstuna som plats och en större uppmärksamhet kring kunskapen om den medeltida kulturen. Framförallt gäller det svenska besökare som vill uppleva saker tillsammans men kan också till viss del locka utländska besökare som vill upptäcka svensk kultur och historia.

Scenario 3 innebär ökade möjligheter att ta entréavgifter vilket i sin tur medför ökat öppethållande med betald personal. Driften ligger kvar hos kommunen och innebär en högre investeringskostnad.

Fler besökare innebär behov av parkeringsplatser, bussparkering och skyltning. Möjligheterna till detta behöver utredas vidare. Parkeringsplatsen vid sportfältet är sannolikt inte tillräcklig.

Scenario 3 kräver bygglov, en förändring av detaljplanen och tillstånd enligt KML (Kulturminneslagen 2 kap).

Liknande nutida exempel på ruiner och fornlämningar som används på detta sätt är kyrkan i den arkeologiska parken i Siponto (Italien), Kata gård i Västergötland, renässanspalatset i Pécs (Ungern) och Maagdentornet i Zichem (Belgien). Som jämförelse kan även den östeuropeiska traditionen att rekonstruera ruiner till ursprungligt utseende nämnas, som till exempel borgen Trakai i Litauen.

Karaktäristik och konsekvenser	
Upplevelse och upplevelserum	Hög upplevelse i välavgränsad temporär utflykt till upplevelserummet, främst i interaktionen mellan besökare och miljö. Fokus på både närvaro- och meningseffekter där kunskapen om Biskopsborgens historia och funktion styr utformningen
Nyskapande och utvecklingspotential	Nyskapande för en svensk kontext. Goda utvecklingsmöjligheter
Attraktionskraft och besöksanledning	Bra besöksanledning och starkare attraktionskraft genom det nyskapande och återskapande greppet
Tillgänglighet för besökare/invånare	God tillgänglighet genom olika anpassningar och ökat öppethållande, men säsongsbetonad.
Besöksantal	30 000 – 60 000 besökare/år. Jmf Kata gård, Västergötland som hade över 80 000 besökare 2018 och 50 000 besökare året innan.
Samverkan och engagemang	Ökade möjligheter till samverkan med andra intressenter, bibehållen samverkan med det civila samhället. Minskar beroendet av att enskilda eldsjälar håller igång verksamheten.
Finansiering, kostnad och ekonomisk potential	Hög investeringskostnad, goda möjligheter till medfinansiering, högre driftskostnader, potential till entréavgifter
Tidsplan och tempo	Långsamt tempo, långa beslutsprocesser
Långsiktighet	Ruinens långsiktiga bevarande säkras på ett annat sätt än med enbart ett tak, men långsiktig finansiering av drift och underhåll behöver säkras
Risk och sårbarhet	Kräver bygglov, ändring av detaljplan och tillstånd till ingrepp i fornlämning – vilket kan ge avslag

Konsekvenser och effekter för olika intressenter	
Kunder (besökare)	Ökad upplevelse, synlighet och tillgänglighet, fler besöksanledningar
Samhället (kommunen)	Större engagemang, ökad drifts- och personalkostnad inom ansvarig förvaltning, stort investeringsbehov
Samhället (ideella föreningar)	Minskar behovet av eldsjälar och minskar behovet av öppethållande genom engagemang från civilsamhället
Producenten (näringslivet)	Tillfälle att bidra till en meningsfull kultursatsning, möjlighet till marknadsföring, möjligheter till intäkter från försäljning eller tjänster
Befolkningen (boende)	Ökad synlighet och tillgänglighet, grannar påverkas av fler besökare till området, men ger också ökad livskvalitet, möjligheter till rekreation och stolthet över området

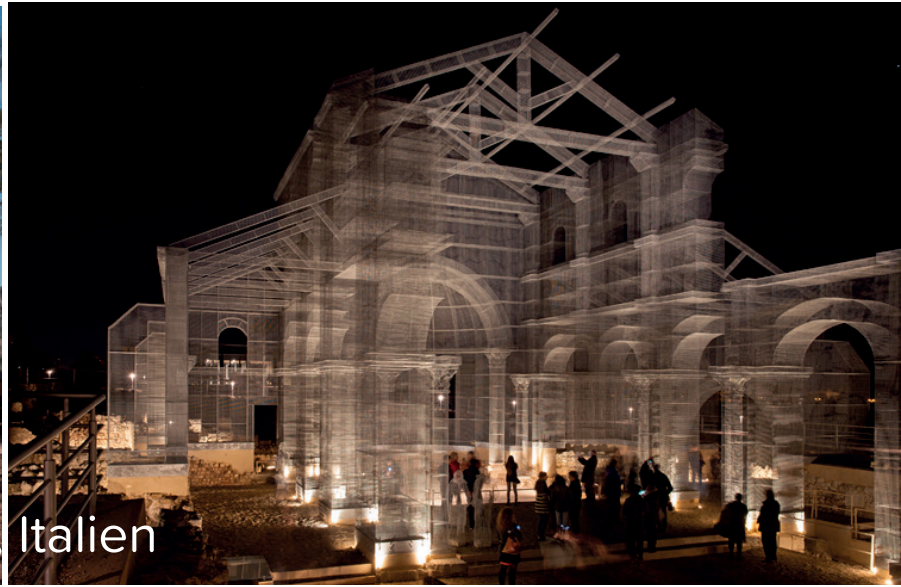
Kata gård, Västergötland

S:t Pareskeva, Bulgarien

Siponto, Italien

Renässanspalats i Pécs, Ungern

Maagdentorret, Belgien

4 Adaptiv återanvändning

Det fjärde scenariot bygger på ett helt nytt koncept och är det mest nyskapande förslaget, som i en svensk kontext är det mest oprövade. Det innebär att ruinen får en helt ny funktion och nytt innehåll där det gamla möter det nya. Det handlar om att göra en adaptiv återanvändning (från eng adaptive reuse inom internationell arkitektur) av ett kulturarv, att skapa en helt ny upplevelse. Ruinens delar finns fortfarande kvar men byggs på med väggar och tak som möjliggör nya användningsområden.

Besökaren möts av en byggnad med höga arkitektoniska värden och där ruinen mer utgör en fond till den nya byggnaden, där ruinen utgör grunden och del av väggarna. Ruinen har en underordnad betydelse gentemot den nya funktionen som är i fokus. Men det är viktigt att kulturmiljön ändå styr utseende och gestaltning så att arkitektur och ruin samspekar till en unik miljö. Byggnaden har fler våningsplan där också ruinen kan upplevas men som en del i en större helhet. Byggnaden kan anpassas helt efter funktionen med god tillgänglighet med nya golv, hiss och entré. Byggnaden värms upp och har all teknisk utrustning som behövs som till exempel toaletter, förvaring och möjlighet till enklare förtäring.

Detta scenario kräver ett mer omfattande samarbete med flera inblandade aktörer och finansärer, men ger också större möjligheter att hitta fler intressenter som är villiga att stötta projektet. Driften kan med fördel läggas ut på en extern aktör, till exempel en stiftelse eller ett aktiebolag. Det finns flera exempel på detta i Sverige, Vaxholms Fästningsmuseum Ab och museet Hamn i Nacka som drivs av stiftelsen Kulturmiljövård, för att nämna ett par.

Detta förslag har mycket stor potential att locka både svenska och internationella besökare. Det kan bli en besöksanledning med ett stort upptagningsområde som lockar helt nya målgrupper.

Möjligheterna till medfinansiering bedöms som mycket goda.

Fler besökare innebär behov av parkeringsplatser, bussparkering och skyltning. Möjligheterna till detta behöver utredas vidare.

Scenario 4 kräver bygglov och en förändring av detaljplanen. Att ändra ruinens funktion måste också prövas i gällande lagstiftning enligt KML (Kulturminneslagen 2 kap) och berörda myndigheter bör i ett tidigt skede få chans att yttra sig i frågan.

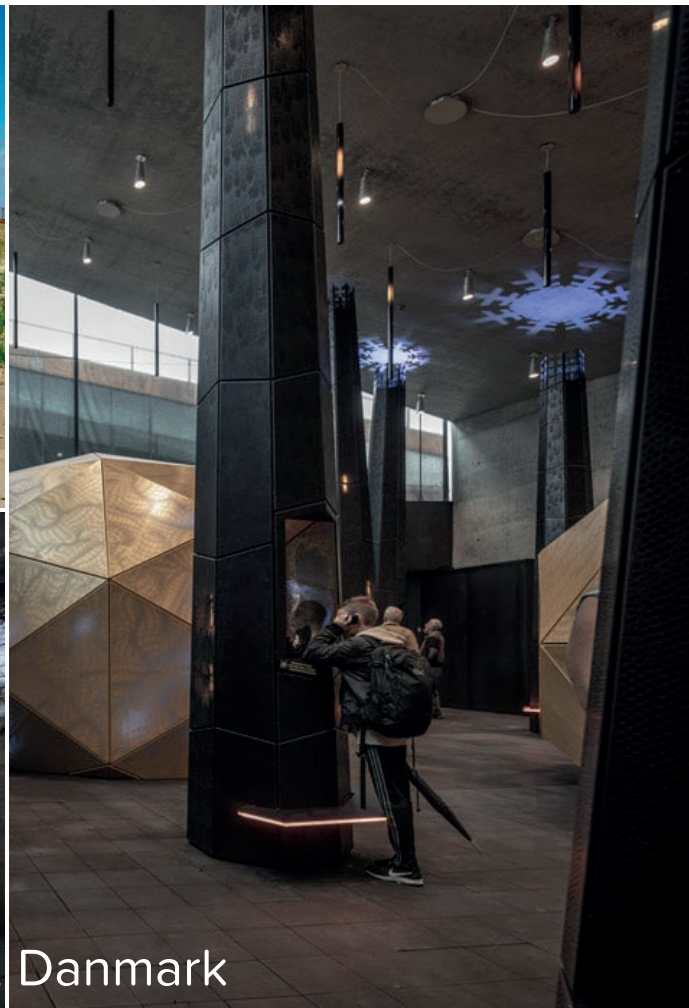
Ett förslag på ny funktion är att inrätta ett museum om Långhundraleden och vikingafärder. En annan möjlighet är som utställnings- och konferenslokal, alternativt en kombination av de båda. Förslaget om att bygga ett nytt museum är inte enbart knutet till Biskopstunas ruin. En ny byggnad som inhyser ett museum kan också uppföras i parken bredvid ruinen eller på en helt annan plats. En ny byggnad i parken innebär att arkeologiska undersökningar behöver utföras innan.

Liknande nutida exempel på ruiner som används på detta sätt är Castel Vecchio i Italien, konstmuseet i Moritzburg (Tyskland), Tirpitz bunkermuseum i Blåvand, Kanikergården i Ribe och Koldinghus i Danmark.

Karaktäristik och konsekvenser	
Upplevelse och upplevelserum	Ger en unik upplevelse av internationell klass. Skapar en intensiv och väl avgränsad temporär utflykt i upplevelserummet, med bred interaktion mellan besökare, personal och miljö. Störst fokus på närvaroeffekter och uppleva tillsammans.
Nyskapande och utvecklingspotential	Nyskapande för svenska förhållanden, ger stor synlighet i press och sociala media. Mycket stora utvecklingsmöjligheter.
Attraktionskraft och besöksanledning	Mycket god besöksanledning, starkast attraktionskraft av förslagen.
Tillgänglighet för besökare/invånare	Mycket stora möjligheter att skapa tillgänglighet genom olika anpassningar och kraftigt ökat öppethållande till året runt.
Besöksantal	60 000 – 100 000 besökare/år. Jmf Pilarne på Tjörn som 2018 nästan nådde drömgränsen 100 000 besökare eller Tirpitz bunkermuseum som 2017 hade 180 000 besökare.
Samverkan och engagemang	Stora möjligheter till samverkan med andra intressenter och engagemang från olika sektorer.
Finansiering, kostnad och ekonomisk potential	Mycket hög investeringskostnad, men också mycket goda möjligheter till medfinansiering. Höga driftskostnader men ger också intäkter via entréavgifter, försäljning och/eller uthyrning av lokaler mm
Tidsplan och tempo	Långa tidsperspektiv, tar flera år att gå från plan till färdigt hus
Långsiktighet	Att (åter-)använda en byggnad/ruin är den bästa lösningen för ett långsiktigt hållbart bevarande
Risk och sårbarhet	En prövning enligt gällande lagstiftning (KML) kan ge avslag p.g.a. förändringen av en fornlämning.

Konsekvenser och effekter för olika intressenter	
Kunder (besökare)	Mycket högt upplevelsevärde, god synlighet och tillgänglighet
Samhället (kommunen)	Större engagemang, ökad driftskostnad men möjlighet att lägga ut drift på entreprenad, mycket stort investeringsbehov men stor möjlighet till medfinansiering
Samhället (ideella föreningar)	Minskar behovet av eldsjälarna och inget behov av öppethållande genom engagemang från civilsamhället
Producenten (näringslivet)	Bra tillfälle att aktivt bidra till en meningsfull kultursatsning, bra tillfälle för marknadsföring, goda möjligheter till innovation och intäkter från försäljning eller tjänster kopplat till Biskopstuna
Befolkningen (boende)	Ökad synlighet och tillgänglighet. Bättre livskvalitet, möjligheter till rekreation och ökat utbud av aktiviteter. Grannarna kan också påverkas kraftigt av fler besökare till området vilket kan leda till motstånd mot ökad turism.

Tirpitz museum, Danmark

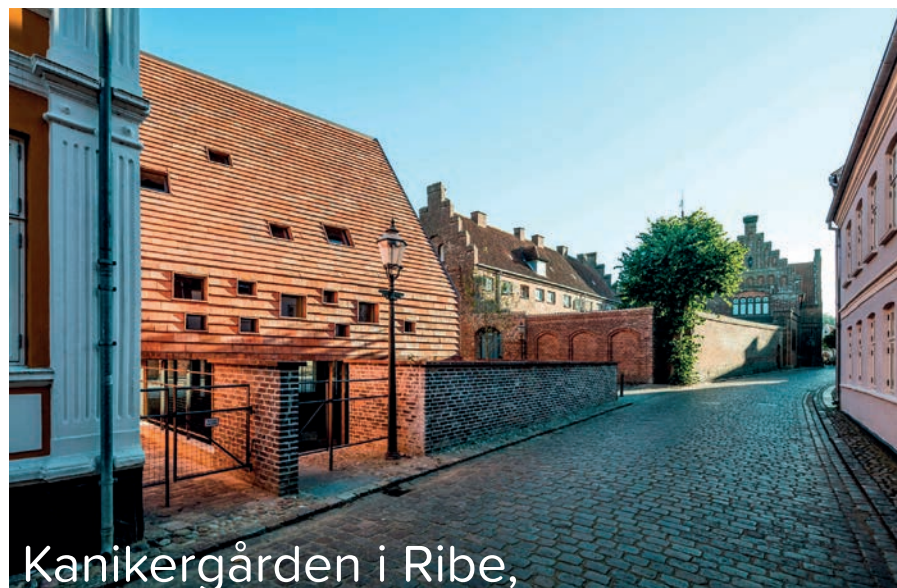

konstmuseet i Moritzburg, Tyskland

Castel Vecchio, Italien

Kanikergården i Ribe,
Danmark

Koldinghus, Danmark

Sammanfattning

Det första förslaget (Scenario 1) innebär samma tak som nu men säkrare, men innebär också flest begränsningar med få möjligheter till utveckling, medfinansiering och engagemang. Förslaget innebär bibehållna möjligheter till delaktighet med det civila samhället, som håller ruinen öppet för besökare. Scenario 1 uppfyller grundläggande krav på **säkerhet** och **bevarande** från kulturmiljövårdens tillsynsperspektiv, således med störst fokus på konservering och **underhåll** av **ruinen och 70-talstaket**.

Det andra förslaget (Scenario 2) innebär ett nytt säkrare tak bättre anpassat efter ruinens utseende och förutsättningar, med potential till nytänkande, medfinansiering och engagemang. Förslaget innebär ökade möjligheter till delaktighet med det civila samhället, till exempel ökat öppethållande. Förslaget lockar fler målgrupper och möjliggör andra aktiviteter, men också ett större engagemang från kommunens sida. Ett nytt tak har relativt begränsat nyhetsvärde. Andra aktiviteter och evenemang till exempel konstutställningar i parken eller inne i ruinen är därför viktiga för att bibehålla eller öka antalet besökare. Fokus är fortfarande **underhåll** av **ruinen** men med utökad **användning** och **synlighet**.

Det tredje förslaget (Scenario 3) innebär ett mer nyskapande grepp där biskopsborgens ursprungliga funktion och utseende återspeglas i arkitektur, utställningar och evenemang. Förslaget har större potential till medfinansiering och engagemang från lokalsamhället än de två tidigare förslagen. Scenario 3 lockar bredare målgrupper som söker olika typer av upplevelser, vilket ligger i linje med trender inom besöksnäringen. Potential till högre besöksantal och att ta ut entréavgifter. Fokus är Biskopstuna som **biskopsborg** med **utställning** om borgen och **tillbyggnader** för att återspegla borgens volym.

Det fjärde scenariot (Scenario 4) innebär ett helt nytt perspektiv på brukande av en ruin, som till stor del är oprövad i Sverige. Adaptiv återanvändning av hus med tidigare funktioner är dock prövad i andra sammanhang med goda resultat, till exempel Steam Hotel i Västerås som byggts i den gamla ångfabriken. Förslaget innebär att uppföra en byggnad ovanpå ruinen som får en helt ny funktion, förslagsvis ett nytt museum. Ruinen blir i detta förslag en fond eller kuliss till något annat, men kulturmiljön bör styra utformningen av de nya tilläggen. Förslaget har störst potential till medfinansiering och engagemang från lokalsamhället, och har potential att bli ett nationellt och internationellt erkänt besöksmål. Fokus är **återanvändning** av en ruin till en **byggnad** och att skapa en helt ny **upplevelse**.

Rekommendationer

Det strategiska underlaget syftar till att underlätta ett beslut om väg framåt. Underlaget ska genomlysas olika faktorer som avgör vilken väg som verkar mest framgångsrik och genomförbar. Följande rekommendation bygger dels på omvärldsanalysen, dels på de intervjuer som genomförts inom ramen för uppdraget.

Vid intervjuerna framgick tydligt att alla intervjuade hade ett svalt eller inget intresse alls för förutsättningarna enligt scenario 1. Flera ansåg att taket är fult och att taket döljer ruinen för mycket. Ingen av de intervjuade såg någon potential med scenario 1, men flera poängterade att miniminivån borde vara att säkra taket.

Den samlade bilden från intervjuerna ger en tyngdpunkt mot förutsättningarna enligt scenario 3 (eller möjligen en mer tilltagen variant av scenario 2). Få vågade spanna bagen ytterligare genom att anpassa ruinen till en ny funktion, vilket sannolikt beror på att så få liknande exempel finns i Sverige. Riskerna blir därför också större och benägenheten att tro att det är en framkomlig väg minskar. Några av de intervjuade gav dock uttryck för att något exceptionellt bör utföras för att skapa ett intressant besöksmål som kan lyfta Åkersberga och Österåkers kommun som destination, vilket bäst motsvarar scenario 4. Detta scenario bedöms ha störst potential att bli en välbesökt plats och bedöms ha störst potential att bli ekonomiskt hållbar, men med störst risker.

En viktig fråga är vilket scenario som hamnar närmast brytpunkten för när antalet besökare motiverar investeringskostnaden. En försiktig bedömning i detta avseende är att scenario 3 på kortare sikt kan ge högst intäkter och medfinansiering i förhållande till investering. Men på längre sikt är sannolikt scenario 4 det bästa alternativet, trots att den initiala investeringskostnaden är högst av alla fyra scenarier. En byggnad med ny funktion har potential att under mycket lång tid kunna utvecklas och generera intäkter, till skillnad från framförallt scenario 2 som bygger på ett nyhetsvärde med en begränsad livslängd.

Vi rekommenderar därför att genomföra en fördjupande **förstudie** med tyngdpunkt på scenario 3. Ur kostnadsperspektiv bör även scenario 2 utredas som ett budgetalternativ och scenario 4 som ett lyxalternativ satt i relation till scenario 3. Inom ramen för förstudien bör arkitektskisser tas fram för att visualisera alternativen.

Om scenario 3 (eller 4) väljs som alternativ till förstudien rekommenderar vi att i ett tidigt skede inleda samtal med berörda myndigheter avseende möjligheterna att få tillstånd, eftersom båda alternativen sannolikt behöver prövas enligt gällande lagstiftning (KML).

Utöver detta bör också en **teknisk utredning** av ruinen genomföras för att utreda ruinens bevarandestatus. Detta underlag behövs senare för att göra hållfasthetsberäkningar och ta fram arkitekturritningar. Det är viktigt att den tekniska utredningen löper parallellt med det strategiska underlaget och bör helst genomföras innan förstudien för att alla avgörande grundförutsättningar reds ut innan processen går vidare.

Parallellt med förstudien rekommenderar vi också att tillsätta en **studiegrupp** med representanter från politisk majoritet och opposition samt tjänstemän från berörda förvaltningar. Syftet är att genomföra studieresor till olika objekt i Sverige (och Europa) för att underlätta vidare hantering och ge inspiration till en satsning.

Efter avslutad förstudie rekommenderar vi att genomföra en **arkitekttävling** för att utse ett vinnande förslag.

Slutligen rekommenderas också att ta fram en **strategisk utvecklingsplan** för verksamheten vid Biskopstuna. Utvecklingsplanen baseras på vilket scenario som väljs och bör omfatta en period på mellan fem och tio år. Syftet med den strategiska utvecklingsplanen är att säkerställa en långsiktig utveckling av Biskopstuna och bör omfatta målsättningar.

Källor

Intervjuer

Arne Ekstrand, ordförande Kultur- och fritidsnämnden
Eva Wiström, chef Kultur och fritidsförvaltningen
Gunnar Winberg och Sven Hugosson, hembygdsföreningen
Gisela Norén, VD Visit Roslagen
Kristina Eineborg, näringslivs- och utvecklingsdirektör
Maria Söderlund, kultursekreterare och konsthandläggare
Maria Ulvsgärd, stadsarkitekt och chef bygglovsenheten
Mathias Lindow, ordförande tekniska nämnden

Skriftligt material

- Australian Government 2004. Adaptive Reuse. Preserving our past, building our future. Department of the Environment and Heritage.
- Bjerking 2017. Biskops-Tuna borgruin, statusbesiktning. Byggnadsvård, 20171005, 17U33147. Bjerking AB, Uppsala.
- Bodin, A. Vad är skillnaden mellan restaurering och renovering? Statens Fastighetsverk.
- Dahlbäck, G. 1973. Tuna – biskopens borg och gård. Vaxholms Fästnings Musei Vänner. Meddelanden, 1973
- Davies, M. 2011. New Life for Old Ruins. <https://buildingconservation.com/articles/life-for-ruins/life-for-ruins.htm>
- Flink, G. 2015-16. Vårdplan, fornvård, Tuna borgruin. Länsstyrelsen i Stockholms län. Fördjupad strategi besöksnäringen Blekinge. Region Blekinge.
- Grimmer, A. 2017. The Secretary of the Interior's Standards for the Treatment of Historic Properties with Guidelines for Preserving, Rehabilitating, Restoring & Reconstructing Historic Buildings. U.S. Department of the Interior National Park Service, Technical Preservation Services Washington, D.C.
- Loggert, H. 1985. Gå – cykla i Österåker. Kulturstigar. Häfte 1. Österåkers hembygds- och fornminnesförening.
- Lovén, C. 1996. Borgar och befästningar i det Medeltida Sverige. Stockholm.
- Mossberg, L. 2016. Att skapa upplevelser - från OK till WOW!
- Odlander, R. 1969. Ärkebiskoparnas Tuna. Österåker '70. Utg av Österåkers kulturnämnd. Österåker 1969
- Robertsson, S. 2002. Fem pelare – en vägledning för god byggnadsvård. Riksantikvarieämbetet.
- Tillväxtverket 2019. Fakta om svensk turism 2018. Rapport 0282.
- Visit Sweden 2018. Besöksnäringens målgruppsguide. Vem ska vi prata med?
- Westberg, T. & Strucke, U. 2014. Arkeologisk förundersökning. Schakt vid Tunaborgen, Stockholms län; Uppland; Österåkers kommun; Österåkers socken; Österåker 53:1. Riksantikvarieämbetet, UV Rapport 2014:71

- Wijkström, 2012. *Civilsamhället i samhällskontraktet: En antologi om vad som står på spel*. European Civil Society Press.
- Ölund, A. 2010. *Arkeologisk schaktningsövervakning*. Universitetsparken, Lämningar efter ärkebiskopsborgen. *Upplandsmuseets rapporter* 2010:16.
- Österåkers Hembygds- och Fornminnesförening, 2016. *Biskopstuna. Årsbok 2016*.

Opublicerade texter

Tunaborgen mötesdokumentation 2016-04-20

Hemsidor

- <https://www.aix.se/projekt/varnhem/>
- https://www.archdaily.com/573012/conservation-restoration-and-adaptation-of-church-st-paraskeva-te-architects?ad_medium=gallery
- https://www.archdaily.com/783820/cubierta-monasterio-de-san-juan-bsa?ad_medium=gallery
- https://www.archdaily.com/49231/interior-rehabilitation-of-the-revelling-cube-up-arquitectos?ad_medium=gallery
- <https://arqueologiaygestionturistica.wordpress.com/2018/07/04/cancho-romano-zalamea-de-la-serena/>
- <http://d8p.archi/design-code-old-meets-new/>
- <https://www.bda-koeln.de/praemierte-architektur/kunstmuseum-moritzburg-hallesaale/>
- <https://blog.quintinlake.com/2012/04/04/photos-st-nicolai-new-church-roof-visby-sweden/>
- <https://www.dezeen.com/2016/04/06/edoardo-tresoldi-wire-mesh-installation-ancient-roman-church-italy/>
- <https://www.dezeen.com/2017/02/28/lundgaard-tranbergs-clay-tiles-building-shelters-medieval-ruins-denmark/>
- <https://www.dezeen.com/2012/09/11/reconstruction-of-the-szatmary-palace-by-marp/>
- <https://divisare.com/projects/322872-ld-sr-andrea-bosio-restoration-of-doria-castle-in-dolceacqua>
- <https://www.inexhibit.com/case-studies/big-bjarke-ingels-group-tirpitz-museum-denmark/>
- <https://www.vai.be/en/buildings/cultuurinfrastructuur/restauratie-maagdentoren-zichem>
- <https://inhabitat.com/acm-arquitecturas-contemporary-canopy-protects-ancient-roman-ruins-in-cartagena-spain/molinete-roman-ruins-canopy-1>
- http://www.devitassociati.it/progetti_sviluppo.php?lan=eng&cid=42&branch=imgs
- https://en.wikipedia.org/wiki/Trakai_Island_Castle
- <https://www.designboom.com/architecture/ruin-renovation-intervention-architecture-08-26-18/>
- <https://www.pilane.org>

Rapport 2019